

УДК 343.341(048)

ОСТРОУХОВ Володимир Васильович

РИЖОВ Ігор Миколайович

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ СОЦІАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ ПРОФІЛАКТИКИ ТЕРОРИЗМУ

Постановка проблеми. Сучасний тероризм становить масштабне антисоціальне явище, що охоплює усі сфери суспільних відносин та впливає на механізми геополітичних трансформацій. Це потребує розроблення і впровадження нових, більш дійових, соціально-правових механізмів запобігання таким діям, цивілізованих форм вирішення соціальних конфліктів, що породжують тероризм. Їх розроблення неможливе без ретельного вивчення історичних, соціальних, юридичних, кримінологічних, інших процесів, що відбуваються в суспільстві й визначають походження та історико-еволюційне формування тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичному розробленню проблеми боротьби з тероризмом присвячені праці як вітчизняних, так і закордонних фахівців. Достатньо глибоко соціально-політичні аспекти проблеми тероризму досліджені терологами В.В.Вітюком, С.Я.Голосовим, Ю.С.Горбуновим, С.Г.Кара-Мурзою, Ю.М.Антоняном, Б.Корз'є, Р.Фірі, Б.Дженкінсом, М.Креншоу, Р.Малей, А.Шейлі та іншими. Із сучасних вітчизняних теоретичних доробків інтерес становлять дослідження Н.С.Беглової, В.О.Глушкова, В.П.Смельянова, В.В.Крутова, В.Ф.Антипенка, В.А.Ліпкана. Більшість із них присвячена

кримінологічному аспекту тероризму як злочину, зокрема досить повно розроблено класифікацію та топологію тероризму, методологічні основи й організаційні технології протидії внутрішньодержавному та міжнародному тероризму. Позаяк потреби практичного формування комплексної системи заходів протидії тероризму в Україні спонукають до вивчення, узагальнення й використання досвіду боротьби з цим явищем і, що найбільше важливо, до активізації наукових досліджень як самого феномену тероризму (поняття, витоків, причин функціонування, соціального базису), так і особливостей його проявів у різних країнах.

Попри численні наукові дослідження, присвячені проблематиці формування теророгенності соціальних систем, поза науковим обігом залишилося головне питання: визначення тероризму як соціального процесу. Більшість досліджень здійснювалося в контексті його правових дефініцій, що значно ускладнює процес подальшого вивчення стану соціуму в умовах соціальних процесів, які динамічно розвиваються, та унеможливорює формування практичних рекомендацій (як у програмному, так і в тактичному плані) щодо підвищення ефективності форм і методів організації протидії.

Мета цієї статті полягає у вивченні тероризму як соціально небезпечного явища, з позицій філософського аналізу для уточнення сутності його впливу на механізми соціальної трансформації з метою визначення оптимальних шляхів профілактики. Її актуальність незаперечна оскільки навіть постановка питання в згаданому контексті відбувається вперше.

Виклад основного матеріалу. Філософія не вперше впритул стикається з проблемою терору та тероризму: німецька філософія вивчала терор Великої французької революції, сучасна філософська еліта формує свій погляд на події 11 вересня та породжені ними соціальні зміни. Життєвий досвід, як правило, породжує нові філософські конструкції – у відповідь на радянський та нацистський терор була сформульована філософська конструкція тоталітаризму [1]. Однозначно, знакові події сучасності дуже гостро ставлять питання зв'язку причин сучасного тероризму та його наслідків, що мають надто високу ціну для суспільства.

Термін “терор” вперше увів Аристотель для визначення особливого типу жаху, який охоплював глядачів трагедії у грецькому театрі. Це був страх перед небуттям, представлений у формі болю, хаосу руйнації [2]. Ідея використання реального жаху для завоювання та утримання влади стара, як сама влада. Ще єгипетські фараони застосовували для залякування таку каральну санкцію, як штучний голод, – пересипали канали, великі території настигала засуха, наступав голод, а з ним жах цілих поколінь і безумовне сприйняття влади фараонів. Епоха Великої французької революції породила гільйотину, радянська влада ефективно повторила, значно вдосконаливши, ці прийоми, створивши ГУЛАГ та Голодомор, наслідки яких були жахливими для українського народу; фашисти – Освенцім і Голокост. На жаль, і сьогодні у світі існує тюрма Абу-грейб, табір Гуантанамо, відбувається насильство у всіх можливих формах, від тортур до інформаційного впливу.

В умовах постсоціалістичної реальності, коли нівелювалася двополюсність на геополітичному просторі й чітко проявилася

нова політика, що будується на домінуючих принципах метафізики [3] та політичних технологій, прояви тероризму й глобальної терористичної діяльності потребують всебічного філософського аналізу. Власне, події 11 вересня треба інтерпретувати як передвістя нової епохи у цивілізаційному прогресі, реперну точку, яка символізує апогей періоду нового глобального протистояння, його силової фази – війни [4]. Витоки цієї війни слід шукати в боротьбі за контроль над енергоресурсами євразійського блоку, який розташований у так званому “стратегічному еліпсі” – від Азербайджану через Туркменістан і Казахстан до Саудівської Аравії, Іраку, Кувейту і Перської затоки. Саме в цьому регіоні й відбувається так звана “війна з тероризмом” [5].

Якщо традиційний тоталітаризм, який убачають феноменом ХХ століття, спрямований на зміну людської сутності, тоталітаризм ХХІ сторіччя ставить завдання повної трансформації соціальних систем відповідно до шаблонних ідеологічних установок з особливим типом політичного устрою, відповідним чином уніфікованим, зведеним до середньостатистичного, що важливо, з відповідним ставленням до міждержавних силових структур та військових блоків, що використовуються у політичних цілях. Таким політичним режимам зручніше нав'язувати алгоритм соціального управління, що генерується державами-домінантами та глобальними соціальними альянсами. Логічно припустити, що неприйняття цього алгоритму породжує протилежне за сутністю явище – організований опір, однією із популярних форм якого є міжнародний тероризм.

Лозунги боротьби з тероризмом з успіхом використовуються різними режимами для виправдовування силових акцій, які, як правило, порушують суверенітет незалежних держав. Найбільш відомим прикладом є своєрідний тоталітарний максимум – уторгнення США та збройного контингенту держав антитерористичної коаліції до Афганістану (2001) й Іраку (2003). Такі дії необхідно розцінювати як терористичний поліцейський міждержавний контроль або міжнародний

терор, тобто характерну ознаку тоталітарного режиму [6].

Історія терору або тероризування як специфічної форми політичних репресій та методу політичної боротьби починається з глибини віків. Терор як різновид управлінського впливу на соціальну систему відомий із тих часів, коли такі системи організовувалися, формувалися, оскільки керованість – одна з ознак соціальної системи. Терор однаковою мірою присутній при будь-якій формі організації суспільства як специфічний прийом нав'язування або примушування до сприйняття управлінських алгоритмів. Такий управлінський прийом притаманний і демократії, й авторитаризму. Навіть можна стверджувати, що сучасна демократія є ци-

вілізованою формою терору, оскільки наявний елемент примусу меншості до виконання правил, установлених більшістю.

Управління в будь-якому розумінні передбачає примус як керуючий вплив та формалізацію такого примусу через відповідні правові норми. Стосовно соціальних систем управління однозначно передбачає наявність відповідної реакції на такий вплив, позитивної, якщо соціальна система та її підсистема, що такий вплив генерує, перебувають у стані стійкої рівноваги, тобто безконфліктного існування. Такий стан може бути охарактеризований як гомеостазис. Неприйняття алгоритму соціального управління соціальною системою може спровокувати соціальний конфлікт, який породжує різні фо-

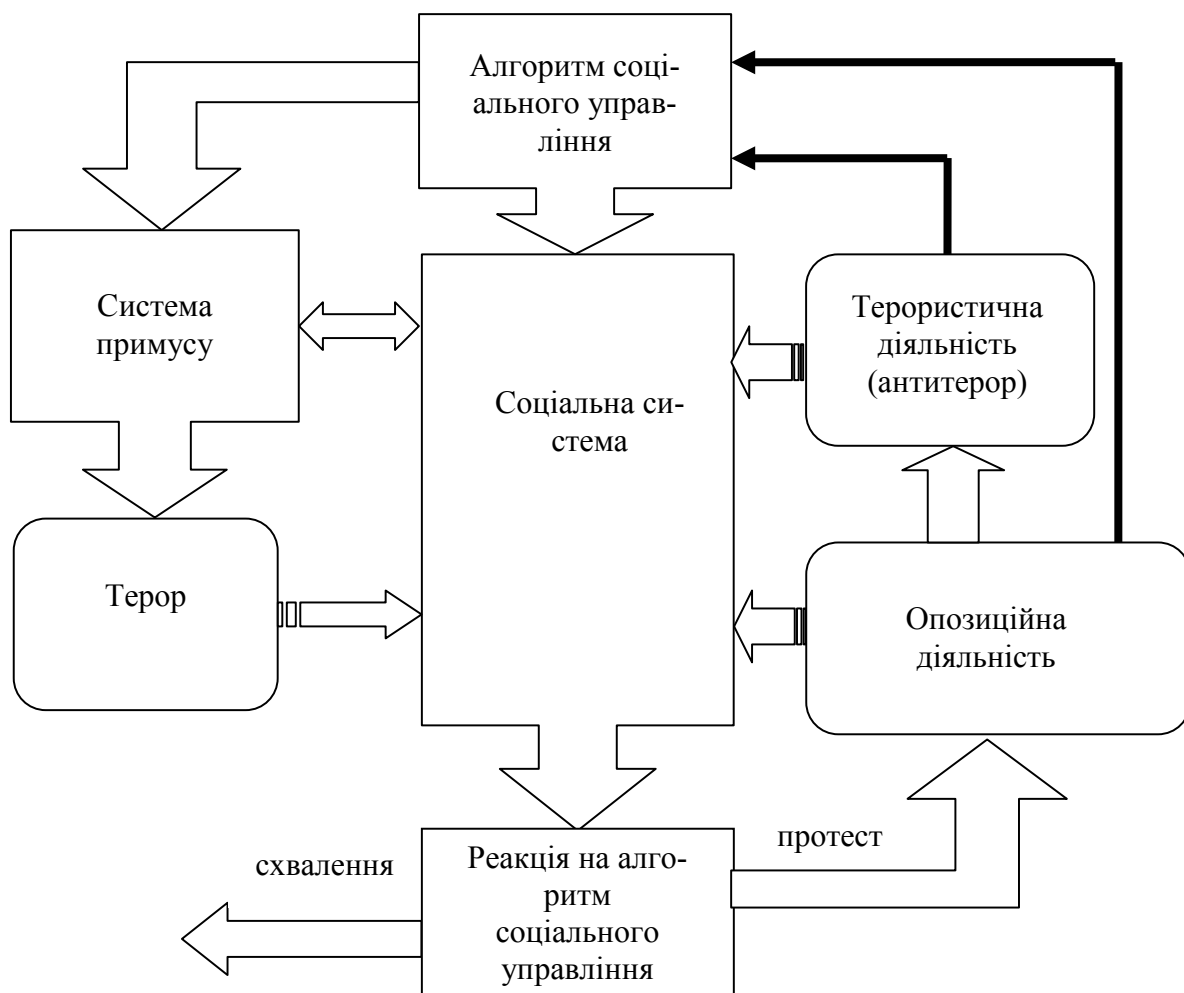

Рис. 1. Узагальнений алгоритм реакцій на соціальне управління

рми опозиційної діяльності, як правило, протестно-екстремістські, зокрема терористичну діяльність (див. рис. 1).

Терор у цьому розумінні є способом нав'язування алгоритму соціального управління або його окремих елементів. При цьому такі дії у межах конкретної соціальної системи декларуються як правові. Відповідно й боротьба з опозиційною діяльністю, зокрема терористичною, проводиться за умови наявності відповідної правової регламентації. Прикладів такої діяльності можна навести безліч. Слід відмітити таку закономірність – чим активніше використовуються системи примусу, тим імовірніше активність опозиційної діяльності, результатом чого може бути руйнація політичного устрою з повною заміною алгоритму соціального управління. Тут маємо ситуацію, коли колишні опозиціонери, іноді й терористи, або інші суб'єкти терористичної діяльності займають місце керівної еліти та змінюють алгоритм управління, часом використовуючи систему примусу, найжорстокішу за ту, яка діє у межах правового поля.

Взаємозв'язок понять “терор” та “тероризм” очевидний. Обидва походять від лат. *terror* – страх – застосування сили або загроза її застосування в політичних чи економічних цілях сильною стороною щодо слабшої, при цьому термін “застосування сили” в епоху інформаційного суспільства не завжди означає фізичне насильство. Наразі формою застосування сили є припис або норма права, невиконання якої зумовлює примусове обмеження або стягнення, тобто кінцевою метою є вплив на підсвідомість індивіда для сприйняття ним відповідної норми права. Наприклад, норма про заборону публічного вживання алкоголю в США, за якою були притягнуті до відповідальності знаменитості, включаючи доньку президента, ефективно діє ще й тому, що за допомогою засобів масової інформації цей факт публічного покарання – фактично примусу – доведено до кожного члена суспільства. Це масований інформаційний вплив, метою якого є залякування населення. Й неважливо, який ступінь покарання – штраф, примусові роботи або електричний стілець, – мету досяг-

нуто. Тому більш правильно вкладати у зміст цього поняття, особливо в контексті соціального управління, саме здатність примусу до виконання тієї чи іншої норми через нав'язування віртуального страху перед відповідальністю за її невиконання. Терор – інформаційна категорія й означає, насамперед, управлінський прийом, метою якого є осмислене відчуття ступеня відповідальності за ще не вчинений проступок у більшості представників соціальної системи під впливом прикладів публічного покарання тих, хто такий вчинок скоїв.

На геополітичному рівні терор – примус до виконання правил, що встановила більшість (читай – сила), точніше відчуття можливості бути покараним на прикладі окремих держав або політичних систем. Сучасні дослідники форм політичного правління ревізують понятійний апарат, шукаючи пояснення результатам їх трансформацій. Якщо раніше політичні системи, які важко було назвати демократіями, відносили до авторитарного або тоталітарного типу, то сьогодні, після падіння соціалізму, все частіше говорять про “делеговані” демократії або “гібридні” системи й, відповідно, псевдорежими [7]. Слід констатувати, що під час опису еволюції державних форм управління застосовується славнозвісна тріада “демократія – авторитаризм – тоталітаризм”, відповідно до якої деякі режими, по суті, авторитарні, подаються як демократичні, посттоталітарні – як авторитарні тощо [8]. На тлі масштабної геополітичної трансформації поняття терору та тероризму, особливо в контексті використання державних (у межах соціальної системи) та міжнародних (міжсистемних) засобів примусу, які здебільшого визначають соціальну значущість таких режимів, потребують сутнісного ревізування [9].

Терор як соціальний процес або конкретна дія повинен мати антитезу, діалектично протилежну дію, або соціальний процес, адекватний за функціональним або смисловим значенням, та спрямований у протилежному напрямі інформаційний вплив. При цьому аудиторія, на яку спрямовано цей інформаційний вплив, та ж сама. У нашому випадку це форма протесту на алгоритм

соціального управління, який саме й передбачає терор як управлінський прийом. Сучасна наукова думка описує цей процес як “тероризм”, що, на нашу думку, не є істиною.

Поняття “антитерор” більш підійшло б до характеристики такого дійства, але традиційно цим словом позначається інша дія – протидія особам, які вчиняють індивідуальні терористичні злочини, тобто зветься терористами. Тому логічно застосувати термін “терористична діяльність”, тобто сукупна терористична діяльність у межах окремої соціальної системи, спрямована на зміну або примусову корекцію алгоритму соціального управління, що застосовується у межах цієї системи. При розгляді понять “терор” та “терористична діяльність” не слід обмежувати рамки соціальних систем тільки державними та міждержавними рівнями. Щодо соціального управління ці поняття можуть бути застосовані для будь-яких соціальних систем, у яких або між якими наявні інформаційно-управлінські відносини. При цьому використання сили системою або її частиною, що наділена владою, відповідно й опозиційно налаштованою частиною, формує уявлення про окремий соціальний процес, який складається із двох діалектично протилежних соціальних процесів. Узагальнюючою назвою для нього і має бути слово “тероризм”.

Лексема “тероризм” сьогодні доволі поширена, хоча узагальненого пояснення не має. У світі є понад сотня різноманітних дефініцій, більшість яких вживається у правовому полі для опису та кваліфікації конкретних протиправних дій. “Загальної дефініції тероризму не має, не буде вона знайдена й у найближчому майбутньому. Проте абсурдно стверджувати, що без неї неможливо досліджувати тероризм” [10].

Навряд чи існує якесь інше поняття в політиці, яке викликає стільки суперечок, як поняття “тероризм”. Причина цього не лише “природа явища”, тобто різноманіття форм тероризму, його видозмінність і таємниці, якими він оточений [11]. На нашу думку, вживання поняття “тероризм” із метою формального опису певної філософської кате-

горії є доречним та вдалим, оскільки в поєднанні із теорією соціального управління соціально-філософська дефініція тероризму набуває універсальних властивостей та визначає сутність процесу, пов’язаного із зміною або примусовою корекцією алгоритму соціального управління із використанням феномену віртуального страху [12]. При цьому не обов’язково зазначені дії є протиправними та пов’язані з фізичним насиллям. У такому контексті використання дефініції тероризму як філософської сутності соціального процесу дає змогу відійти від заангажованості правового тлумачення, оскільки воно залежить від характеристик політичного режиму, який це правове поле генерує.

Для ефективної боротьби з тероризмом потрібні спільні зусилля усього світового співтовариства, координація колективних дій на глобальному, регіональному та національному рівнях. 39 сесія Генеральної Асамблеї ООН у 1984 р. прийняла спеціальну Резолюцію “Про неприпустимість політики державного тероризму та будь-яких дій держав, спрямованих на підриг суспільно-політичного ладу в інших суверенних державах”. У подальшому на порядок денний сесії Асамблеї неодноразово виносилося обговорення цих питань. Утім, незважаючи на значні зусилля світового співтовариства, міжнародний тероризм рік за роком стає дедалі більш поширеним, організованим і витонченим. Основне навантаження в боротьбі з ним лягає на країни – члени ООН.

У зазначених документах не йдеться про глибинні соціальні причини тероризму, насамперед передумови соціальних конфліктів. Наголошується на терористичній діяльності як факті, що відбувся і потребує реалізації контртерористичних планів.

Пункт 24 Глобальної контртерористичної стратегії, прийнятої резолюцією 66/288 Генеральної Асамблеї від 15 квітня 2011 року, закликає держави – члени Організації Об’єднаних Націй виявляти причини виникнення та поширення тероризму з метою їх усунення. Це вже само по собі легалізує впровадження моніторингу тероризму як превентивної технології та складової

Глобальної контртерористичної стратегії. За ініціативою Росії на 57-й та 58-й сесіях Генеральної Асамблеї ООН були прийняті резолюції про розроблення під егідою ООН глобальної політики протидії сучасним викликам і загрозам тероризму. У них намічені конкретні орієнтири просування міжнародного співтовариства до нової моделі безпеки, адекватної характеру глобальних викликів XXI ст.

Висновки. Успіх у боротьбі з тероризмом неможливий без глибокого наукового дослідження тероризму як соціального процесу. Категорія причинності є однією із провідних у науковому дослідженні будь-яких явищ матеріального світу. Вивчаючи тероризм, важливо визначити предмет досліджень, тобто описати його сутність, причинно-наслідкові зв'язки, оскільки розуміння процесу формування теророгенності соціальних систем – запорука ефективної протидії.

Соціально-філософська парадигма поняття “тероризм” – система поглядів (учень) щодо можливості або неможливості зміни чи примусової корекції алгоритмів управління соціальних систем (наприклад, трансформації політичних систем) за допомогою впливів, які визначаються суспільним резонансом, породженим конкретно дією або

загрозою такої дії, з метою залякування та деморалізації соціальної системи (громадянського суспільства). Досліджуючи соціально-філософський аспект сучасного тероризму, дійшли висновку, що тероризм треба розглядати як єдність двох діалектично протилежних соціальних процесів – нав'язування алгоритму соціального управління із використанням терору та відповідної радикальної форми реакції соціальної системи на такий примус у вигляді екстремістської або терористичної діяльності. Аналіз винятково терористичної діяльності, без урахування глибинних мотивацій, причиною яких є недосконалість алгоритму соціального управління (який, наприклад, у державі, визначається правовими нормами та відповідними каральними санкціями), не відображає достовірну картину реальних подій, що унеможлиблює розроблення та впровадження ефективних контртерористичних стратегій, спрямованих на профілактику. Включення до сфери наукових інтересів соціально-філософського аспекту профілактики тероризму дасть змогу оптимізувати сучасні стратегії боротьби з цим явищем, перенести центр тяжіння у площину виявлення, попередження та нейтралізації соціальних умов, що сприяють терору й терористичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Гаднелев К.С. Тоталитаризм как феномен XX-го века / К.С.Гаднелев // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 67.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Кара-Мурза. – К. : Оріяни, 2000. – 448 с.
3. Штегмайер В. Деррида Жак: Деконструкция европейского мышления. Баланс / В.Штегмайер // Герменевтика и деконструкция. – СПб., 1999. – С. 68–91.
4. Рыклин М. Apocalypse now. философия после 11 сентября [Электронный ресурс] / М.Рыклин. – Режим доступа :<http://www.stranaz.ru/?numid=4&article=225>.
5. Ganser Daniele NATO's secret Armies: Terrorism in Western Europe [Электронный ресурс]. – Режим доступа :http://www.danieleganser.ch/e/buecher/nato_e/index.htm.
6. Фридрих К. Тоталитарная диктатура и автократия / К.Фридрих, З.Бжезинский // Тоталитаризм: Что это такое? (Исслед. зарубеж. политиков). – М. : ИНИОН, 1993. – 383 с.
7. Мачкув Ежи Демократия, авторитаризм, тоталитаризм – устарела ли эта триада в учении о формах правления? [Электронный ресурс] / Ежи Мачкув. – Режим доступа :http://www.elib.org.ua/politics/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1096455586&archive=&start_from=&ucat=5&.

8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф.Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ: ЗАО НПП “Ермак”, 2004. – 730 с.
9. Arendt, Hannah: Elemente und Ursprungetotaler Herrschaft [Электронный ресурс]. – Мюнхен, 1986. – S. 711. – Режим доступа : www.zenit.org/article-16769?l=german.
10. Волтер Лакер Витоки / Лакер Волтер // Насильство, влада, терор [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/laker.htm>.
11. Даазе К. Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень / К.Даазе // Насильство, влада, терор. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2002. – № 25. – С. 34–37.
12. Рижов І.М. Основи теророгенності соціальних систем : моногр. / І.М.Рижов. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 232 с.
13. Остроухов В.В. Насилие сквозь призму веков. Историко-философский анализ / В.В.Остроухов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 191 с.
14. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С.Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.
15. Шарп Дж. Роль силы в ненасильственной борьбе / Джин Шарп // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 30.

Аннотация: Стаття посвящена изучению социально-философского аспекта современного терроризма, выявлению социальных условий, способствующих террору и террористической деятельности. Исследуются вопросы социально-философской сущности терроризма как социального процесса, подходы к его определению и поиску оптимальных технологий предупреждения и профилактики.

Ключевые слова: терроризм, террор, террористическая деятельность.

Abstract: The article is devoted to the study of social and philosophical aspects of modern terrorism, the revealing of social conditions that contribute to terrorism and terrorist activities. Issues concerning social and philosophical essence of terrorism as a social process are examined, the approach to its definition and finding the best preventive technologies.

Key words: terrorism, terror, terrorist activity.